

Läkarna och tidsandan

Debatten om den svenska steriliseringspolitiken före den nu gällande steriliseringslagen (antagen 1975) satte fokus på både politikernas och läkarnas roll. Hur kunde demokratiska politiker genomföra en sådan lagstiftning, och hur kunde etiskt medvetna läkare acceptera att medverka i ingreppen? Var det fråga om »smitta» från det nazistiska Tyskland? Eller var det en social ingenjörskonst som hade spårat ur? Var tidsandan verkligen sådan att ingen reagerade på kränkningar av den allra mest privata livssfären?

För att belysa dessa frågeställningar för läkarkårens vidkommande har Läkartidningen och Läkarförbundet granskat dels vad som skrevs i Läkartidningen åren 1930–1950, dels vilka beslut som förbundet fattade under samma period. Avsikten med granskningen är varken att anklaga eller att försvara utan att försöka återge tankar och ställningstaganden inom läkarkåren under den aktuella perioden.

Uppgiften är dock inte lätt. Undersökningsmetoden tar fasta på det skrivna ordet och säger ingenting om åsikter som kan ha uttryckts muntligt och emellan. Vilka grundläggande värderingar som en skribent eller beslutsfattare hade framgår heller inte alltid klart. Ordens valörer har förändrats under det gångna halvsekle, och det är många gånger svårt att veta hur ett för oss negativt laddat ord uppfattades på den tiden. Några korta ord om ett par huvudlinjer i tidens tankeströmningar kan kanske vara till hjälp vid läsningen.

Oswald Spenglers *Der Untergang des Abendlandes* med dess teorier om hur kulturer uppstår och går under i cykliska förlopp kom ut år 1918. Sällan har en boktitel legat mer rätt i tiden. Det

första världskriget kunde ses som en bekräftelse på att den västerländska civilisationen gick mot sitt slut. Den framstegstro och utvecklingsoptimism som präglade det sena 1800-talet hade fått ett grundskott.

Tre kejsardömen hade gått i graven och ersatts av antingen auktoritära regimer eller vacklande demokratier. Ju längre 1920-talet framskred, desto mer knakade världsekonomin i fogarna med superinflation i Tyskland, börskrasch i New York och massarbetslöshet i både Europa och USA.

I den situationen var det lätt att vinna gehör för tanken att det behövdes en ny människa och ett nytt samhälle för att övervinna Västerlandets kris. Men hur skulle man nå dit? För konservativa tänkare med anknytning till den kulturpessimism och civilisationskritik som fanns redan vid sekelskiftet var det uppenbart att vägen ledde tillbaka till ett enklare samhälle med sunda människor, starka ledare och rötter i nedärvd bondekultur och historia. Betonningen av natur, instinkt, vilja och kraft ledde ofta till förakt för »kosmopolitisk» kultur, för demokrati och parlamentarism.

Andra ville i stället gå framåt och omdana samhället med hjälp av förnuft och rationalitet, teknologi och vetenskap. Viktiga redskap i det arbetet var givetvis medicinen som gav kunskap om människan som biologisk varelse, och de nya vetenskaperna psykologi och sociologi, som gjorde anspråk på att kunna både beskriva och påverka människan som individ och samhällsmedborgare.

Ingenjören och vetenskapsmannen blev symboler för den nya tiden. De framställdes gärna inte bara som kuniga och klarsynta, utan också som

osentimentala och fria från gamla fördomar. Också hos de »progressiva» fanns det sålunda mindre tilltalande egenskaper som dragning till teknokrati och elitänkande.

Ett visst tankegods var gemensamt också för människor med vitt skilda ideologier. Darwins teorier om det naturliga urvalet och kampen för tillvaron finns som en klangbotten för hela samhällsdiskussionen. Den nya modevetenskapen psykologi slår också igenom snabbt. Massans psykologi och reklamens makt studerades lika ivrigt av diktatorer som av socialt engagerade folkuppfostrare och världsförbättrare. Uppfattningen att människan kunde förändras både via biologisk selektion och genom miljöpåverkan är en av de viktigaste komponenterna i tidsandan.

Tron på auktoriteter var också gemensam, oavsett om auktoriteten var en karismatisk folkledare eller en akademiskt utbildad expert. De som hade makten och kunskaperna ansåg sig ha rätt, till och med skyldighet, att uppfostra och övertala, att få människor att »inse sitt eget bästa». Den enskilda människans intressen fick underordna sig samhällets och »utvecklings» krav.

Ulf Schöldström
ledarkolumnist vid Läkartidningen